

Twee koperplaten keren na eeuwen terug naar Houthem

Op zondag 24 mei 2009 bezocht ik de kijkdagen van veilinghuis Bubb Kuiper te Haarlem. Omdat ik geïnteresseerd ben in religieuze grafiek en aanverwante zaken viel mijn oog op een setje van zeven koperplaten waarmee vroeger devotieprenten werden afgedrukt. De koperplaten waren gewikkeld in papier waarop met de betreffende koperplaat de afbeelding was gedrukt. Op twee van de koperplaten was de afbeelding van St. Gerlachus gegraveerd, één met het onderschrift “Dit beeldt is aengeraeckt aan de reliquie”, hetgeen duidde op de connectie met een bedevaartplaats. Direct dacht ik aan het mooie Houthem met haar barokke Gerlachuskerk gelegen in mijn vaderland Limburg: zouden deze platen daarvan afkomstig zijn? Mijn parate kennis was echter niet toerijkend. Het kon immers zijn dat er ook elders Gerlachusreliëken voorhanden zijn geweest. De volgende dag belde ik vriend en oud-collega Rob Dückers, die betrokken was geweest bij de inrichting van de schatkamer in Houthem. Hij verzekerde mij dat deze koperplaten afkomstig moesten zijn uit Houthem, daar er nergens anders reliëken van enige omvang in de achttiende eeuw van Gerlachus zijn bewaard, noch werden vereerd. De link was nu gelegd. Maar wat nu? Onze eerste ingeving was dat deze koperplaten terug moesten naar Houthem, maar het was wellicht te kort dag om vóór de veiling de parochie van het belang van aankoop te overtuigen. We besloten dat ik ze zou proberen te verwerven, en dat we daarna contact zouden opnemen met Houthem. Op de veiling lukte het de koperplaten tegen een redelijke prijs te bemachtigen; er was slechts één schriftelijke tegenbieder.

Blij werd Rob gebeld, die op zijn beurt het parochiebestuur inlichtte. De aankoop door de schatkamer was snel geregeld. Er was uiteindelijk weinig moeite voor nodig de parochie van het belang van deze unieke vondst te overtuigen.

Wat maakt deze koperplaten nu zo bijzonder?

In de zeventiende eeuw in de tijd van de Contrareformatie ontstond er een offensief om de katholieken die afgekeerd waren van de moederkerk terug te winnen en de gelovigen die katholiek waren gebleven nader tot hun geloof te brengen. Daartoe werden alle toen bestaande middelen ingezet. Een van de belangrijkste methoden was de verspreiding van miljoenen devotieprenten, nu meer bekend onder de naam ‘bidprentjes’. Ze dienden als hulpmiddel ter ondersteuning van het gebed. De prentjes werden over het algemeen gedrukt met koperplaten. De gravures werden bewaard in religieuze boekjes die eveneens in grote oplagen werden gedrukt. Vanuit vooral Antwerpen werden de religieuze prentjes door heel Europa, Zuid Amerika en zelfs tot in Japan verspreid.

Al snel werd het drukken en verspreiden van bidprentjes overgenomen door belangrijke bedevaartplaatsen. In de zeventiende- en achttiende eeuwse Republiek was de openbare uitoefening van het katholieke geloof verboden, maar over de grens zoals in het voormalige Gelre, in Brabant en in Limburg ontstond een bloeiende bedevaartpraktijk. Het bekendste nieuwe bedevaartsoord was Kevelaer, maar ook naar de oude middeleeuwse bedevaartplaatsen kwamen de pelgrims weer in grote getale op bezoek. De komst van veel pelgrims was goed voor de plaatselijke economie en ter herinnering werden devotionalia, waaronder veel devotieprenten verkocht en verspreid.

Zo ging het ook in Houthem. In de zeventiende eeuw werd de devotie voor Gerlachus nieuw leven in geblazen en vooral door de bouw van de nieuwe bedevaartkerk in 1721 werd Houthem een bedevaartplaats met internationale allure. De bedevaartpraktijk betekende ongetwijfeld een belangrijke bron van inkomsten voor het hier gelegen Norbertinessenklooster. Het concurreerde met de verering van de nabijgelegen Zwarte Christus in Wyck, O.L. Vrouw Sterre der Zee en St. Servaas in Maastricht. Van Wyck en

Maastricht zijn uit de loop der eeuwen vele bidprentjes overgeleverd. Ze werden vervaardigd en gedrukt door gerenommeerde professionele Antwerpse graveurs die de prenten van hun signatuur voorzagen. Dat er vanuit Houthem ook devotionalia werden verspreid is bekend, zo kennen we nog een afdruk van een achttiende-eeuws bedevaartvaantje en enkele afdrukken van achttiende-eeuwse bidprentjes. De meeste zijn echter in zeer slechte staat. De Gerlachusprentjes zijn zeldzaam en voorzover we nu weten alle vervaardigd en gedrukt door lokale kunstenaars. Dat geldt ook voor de nu opgedoken prentjes die waarschijnlijk door twee lokale ambachtsmannen zijn vervaardigd.

Van deze twee koperplaten werden waarschijnlijke honderden afdrukken gemaakt. Bovendien bevat één van de koperplaten de tekst "*Dit beeldt is aengeraeckt aan de reliquie*", hetgeen duidt op een directe connectie met de bedevaartsplaats. Deze prentjes werden vóór de verkoop aangestroken aan de relieken van Gerlachus en gezegend. Hiermee werden de afdrukken als het ware zelf relieken. Aan dit soort van prentjes werden dan, net als aan de relieken, wonderbaarlijke eigenschappen toegedicht.

Afdrukken van deze twee koperplaten zijn echter voor zover we nu weten vrijwel niet bewaard gebleven. Tot nu toe is slechts één vage afdruk bekend van de aanstrijkprent. Papieren devotieprenten waren kwetsbaar en vertegenwoordigden geen grote materiële waarde. Na verloop van tijd raakten ze door de devotie beduimeld en werden ze weggegooid. Dat nu twee koperplaten met temporaine afdrukken opduiken van twee vrijwel onbekende bedevaartsprenten is hoogst ongebruikelijk en daarmee buitengewoon bijzonder. Bovendien leveren deze gravures een belangrijke bijdrage aan de achttiende-eeuwse beeldvorming van de verering van Gerlachus in Houthem. De prenten laten de heilige zien, met op de achtergrond het St. Gerlachusstift, het adellijke Norbertinessenklooster dat heden ten dage als Chateau St. Gerlach voortleeft. Duidelijk herkenbaar zijn onder meer de Stiftskerk (de tegenwoordige St. Gerlachuskerk) evenals de put en het vee, die beide in het levensverhaal van St. Gerlach een belangrijke rol spelen. Opmerkelijk is dat op het kleinste prentje een gemetselde put is afgebeeld en op de ander de meer bekende Gerlachusput in de vorm van een klein huisjes. Op één van de platen vinden we bovendien het wapen van het Stift, een tweekoppige adelaar, terug. Onze eerste indruk is dat de kleinste prent, de grote onbekende, ouder is dan de aanstrijkprent. Het prentje is nauwkeuriger gegraveerd en esthetisch van een betere kwaliteit. Het gezicht van Gerlachus lijkt op het gezicht van de zilveren reliekbuste in de schatkamer uit 1704. Het viel mij op dat op de reliekbuste het linkeroor groter en duidelijker aanwezig is dan het rechteroor. Dit is ook op het nieuw ontdekte prentje het geval. Het ligt dan ook voor de hand dat dit prentje is geïnspireerd op de buste en dat dit het nu oudst bekende bedevaartprentjes van St. Gerlachus is. Het is waarschijnlijk te dateren in de eerste helft van de achttiende eeuw.

In 1786 werden het klooster ontruimd en vertrokken de zusters met meeneming van de relieken naar Roermond. Vanaf die tijd zullen dan ook geen devotieprenten meer zijn gedrukt of verspreid tot de heropleving van de devotie vanaf 1841.

Met de aankoop van deze unieke objecten keren de koperplaten terug naar hun plek van ontstaan. Deze bijzondere vondst verdient dan ook nadere studie. In de komende tijd zullen Rob Dückers en ik de platen aan verder onderzoek onderwerpen. In de loop van 2010 zal een studie verschijnen waarin deze bijzondere vondst wordt gepubliceerd en de context van deze devotieprenten verder in kaart zal worden gebracht.

U kunt nu de koperplaten met de afdrukken gaan bekijken in de schatkamer. En als u het allemaal nog eens opnieuw wilt lezen en bekijken kunt u terecht op de prachtige website van uw parochie!